6

0975CH06

कारकोपपदविभक्तिः

बालः खेलति।

बालौ धावतः।

बालाः उपविशन्ति।

महिलाः वदन्ति।

पुष्पाणि विकसन्ति।

- उपरि यानि रेखाङ्कितानि पदानि सन्ति तानि कर्तृपदानि सन्ति।
- वाक्येषु कर्तृपदेषु प्रथमा विभक्तिः प्रयुज्यते।
- कर्तृपदस्य सम्बन्धः क्रियापदैः सह भवति।

© NCERT not to be republished

उदाहरणम्—
यदि कर्तृपदे एकवचनं तर्हि क्रियापदे अपि एकवचनं भवति। यथा—
बाल: पठति।
यदि कर्तृपदे द्विवचनं तर्हि क्रियापदे अपि द्विवचनं भवति। यथा-
बालौ पठत:।
यदि कर्तृपदे बहुवचनं तर्हि क्रियापदे अपि बहुवचनं भवति। यथा-
बाला: पठन्ति ।

- **लिङ्गपरिवर्तनेन क्रियापदानि न परिवर्तन्ते।**

यथा—

पु.	स्त्री.	नपुं.
बालक: पठति	कन्या पठति।	मित्रम् पठति।
बालकौ पठत:	कन्ये पठत:।	मित्रे पठत:।
बालका:पठन्ति	कन्या: पठन्ति।	मित्राणि पठन्ति।

अभ्यास:

1. उचितपदानि चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत—

i. .... पठन्ति। (छात्रौ, छात्रा:)
ii. .... पाठयति। (अध्यापका:, अध्यापक:)
iii. .... पृच्छन्ति। (शिष्या:, शिष्यौ)
iv. .... वदत:। (बालौ, बाल:)
v. .... विकसन्ति। (पुष्पे, पुष्पाणि)
vi. .... पतति। (फलम्, फले)

2. अधोलिखितम् अनुच्छेदं पठित्वा कर्तृपदानि चित्वा लिखत—

वृक्षे अनेके खगा: वसन्ति। ते परस्परं प्रेम्णा व्यवहरन्ति। एकदा एक: वानर: तत्र आगच्छत्। स: शाखासु कूर्दते। खगा: दु:खिता: भवन्ति। ते न जानन्ति कथं अस्य प्रतिकार: कर्तव्य:। पुन: ते अचिन्तयन्-वयं मिलित्वा अस्य उपरि प्रहारं कुर्म:। तदा वानर: आगच्छत्। ते तस्य उपरि प्रहारम् अकुर्वन्। वानर: आहत: अभवत्। तत: परं स: कदापि तत्र न आगच्छत्।

© NCERT not to be republished

....
....
....
....
....

3. उदाहरणानुसारं सार्थकं पदं लिखत—

यथा—

i. क: | शि | क्ष — **शिक्षक:**

ii. नि | ला | फ — ....

iii. वा | र: | न — ....

iv. सु | शा | खा — ....

v. क | चि | दा | त् — ....

4. उदाहरणानुसारं शब्दरचनां कुरुत—

यथा— वानर:

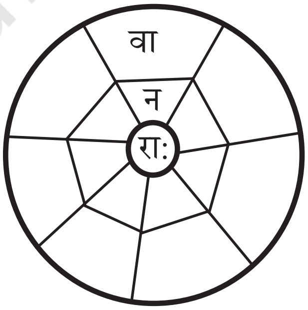

i. ....
ii. ....
iii. ....
iv. ....
v. ....
vi. ....
vii. ....
viii. ....

© NCERT not to be republished

कर्मकारकम्

पुत्रः पुत्री च **जनकम्** अनुसरतः।

पिता **बालौ** कथयति।

अध्यापकः **बालान्** कथयति।

पिता **कन्यां** कथयति।

पुत्रि! पश्य तत्र **द्वे चटके** स्तः।

रमा- द्वे न तिस्रः (पिता
तिस्रः **चटकाः** पश्यति।)

पुत्रः **जलम्** यच्छति।

© NCERT not to be republished

अम्बा **भोजनं** यच्छति

रमा तत्र त्रीणि **पात्राणि** स्थापयति।

- उपरि यानि रेखाङ्कितानि उदाहरणानि सन्ति तानि सर्वाणि द्वितीयाविभक्तौ सन्ति।

  यथा - जनकम्, बालौ, बालान्, कन्यां, चटके, चटका:, जलम्, भोजनम्, पात्राणि इत्यादीनि

द्वितीयाविभक्ते: विशेषप्रयोग:

- उभयत:, परित:, समया, निकषा, हा, प्रति, धिक् योगे द्वितीया।
- धातो: पूर्वं यदि उप, अनु, अधि उपसर्गा: स्यु: तत्रापि कर्मणि द्वितीया प्रयुज्यते।
- 'विना' योगे द्वितीया, तृतीया, पञ्चमी च प्रयुज्यते।

अभ्यास:

1. मञ्जूषाया: उचितं पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत—

(पुत्र: आगच्छति।)

अमित: – मात:! अतीव बुभुक्षा बाधते माम्। किं भोजनं सज्जम्?

अम्बा – आम् पुत्र! .... कुरु।

अमित:– किं .... ?

अम्बा – तोरिका।

अमित:– अहो बहिर्गन्तव्यम्। विलम्ब: भवति। बुभुक्षा नास्ति।

अम्बा – (हसन्ती) 'तोरिका' इति कथने .... समाप्ता किम्?

अमित:– (हसन्) एवं नास्ति मात:!

© NCERT not to be republished

अम्बा – तर्हि .... कुत्र खादिष्यसि

अमित: – न जानामि।

अम्बा – तर्हि आगच्छ। उष्णं .... खाद।

अमित: – अस्तु, शीघ्रं खादित्वा गच्छामि।

मञ्जूषा

रोटिकां, शाकं रोटिकां च, बुभुक्षा, पक्वम्, भोजनम्

2. उचितविभक्तिं प्रयुज्य रिक्तस्थानानि पूरयत—

अङ्कुर: – अमित! मम .... परित: हरिता: वृक्षा: सन्ति। (गृह)

अमित:– अतिशोभनम्। मम .... उभयत: अवकरगृहम् अस्ति। (गृह)

अङ्कुर:– एतत् तु स्वास्थाय न उचितम्।

अमित: – जानीम: वयम्।

अङ्कुर:– .... विना तु जीवनं नरकायते। (स्वास्थ्य)

अमित: – धिक् एतादृशान् .... ये इतस्तत: अवकरं क्षिपन्ति। (जन)

3. उचितविभक्तिं प्रयुज्य रिक्तस्थानानि पूरयत—

i. महिला: .... गच्छन्ति। (उद्यान)

ii. तत्र ता: .... कुर्वन्ति। (व्यायाम)

iii. परस्परं .... च कुर्वन्ति। (वार्तालाप)

iv. .... च पश्यन्ति। (वृक्ष, पुष्प बहुव.)

v. ता: पुष्पाणां .... दृष्ट्वा प्रसीदन्ति (शोभा)

4. उदाहरणानुसारं लिखत—

यथा- शब्द:	विभक्ति:	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
जन	द्वितीया	जनम्	जनौ	जनान्
मनुष्य	....	....	....	....

© NCERT not to be republished

पुरुष	....	....	....	....
शाखा	द्वितीया	शाखाम्	शाखे	शाखाः
लता	....	....	....	....
जिह्वा	....	....	....	....
पत्र	द्वितीया	पत्रम्	पत्रे	पत्राणि
फल	....	....	....	....
पुष्प	....	....	....	....

5. कर्मकारकं द्वितीयाविभक्तिं च प्रयुज्य प्रदत्तम् उदाहरणम् अनुसृत्य पञ्च वाक्यानि लिखत।

उदाहरणम् — 1. कौमुदी **संस्कृतं** पठति।

2. वत्सला **आम्रं** खादति।

1. ....
2. ....
3. ....
4. ....
5. ....

© NCERT not to be republished

करणकारकम् (तृतीया-विभक्तिः)

1. अधोलिखितानि उदाहरणानि पठत —

मेघैः वर्षा भवति।

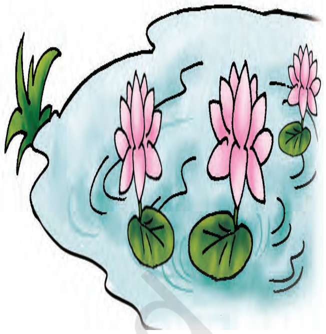

सरोवरः **कमलैः** भाति।

वृक्षः **पुष्पैः** शोभते।

उपवनं **वृक्षैः** शोभते।

वृक्षः **शाखाभिः** शोभते।

वानरः **कर्णाभ्याम्** बधिरः।

- उपरि यानि रेखाङ्कितपदानि सन्ति तानि करणकारके सन्ति।
- करणकारके तृतीयाविभक्तिः प्रयुज्यते।
- करणकारकस्य हिन्दीभाषायां चिह्नं भवति-से, के द्वारा।

© NCERT not to be republished

2. अधोलिखितानि वाक्यानि पठत—

बन्दर आँख पर हाथ रखे।	स: **नेत्राभ्याम्** अन्ध:।
बन्दर के साथ मदारी	**वानरेण** सह क: अस्ति?
मदारी रस्सी दूर करता है।	**रज्ज्वा** किं प्रयोजनम्?

- उपरिलिखितानि यानि रेखाङ्कितानि पदानि सन्ति तानि उपपदविभक्ते: सन्ति।
- अङ्गविकारे तृतीया-विभक्ति: प्रयुज्यते।
- सह-समम्-साकम्-सार्धम् एतेषां शब्दानाम् अर्थ: भवति 'साथ' एतेषां योगेऽपि तृतीया विभक्ति: प्रयुज्यते।

अभ्यास:

1. उचितपदेन रिक्तस्थानानि पूरयत—

i. गृहे आनन्दमयं वातावरणं .... भवति। (बालै: , बालान्)

ii. विद्यालयस्य विद्यालयत्वं .... भवति। (छात्रान्, छात्रै:)

iii. रङ्गशालाया: शोभा .... भवति। (उत्सवान्, उत्सवै:)

iv. सभागारे जना: .... सह चर्चां कुर्वन्ति। (विदुषां, विद्वद्भि:)

2. अधोलिखितश्लोकेभ्य: तृतीयाविभक्तियुक्तपदानि चित्वा लिखत-

यथा— सत्येन धार्यते पृथ्वी सत्येन तपते रवि:।
सत्येन वाति वायुश्च सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम्॥

सत्येन	सत्येन	सत्येन

मनसा चिन्तितं कार्यं वाचा नैव प्रकाशयेत्॥
मन्त्रेण रक्षयेद् गूढं कार्ये चाऽपि नियोजयेत्।

© NCERT not to be republished

पुत्राश्च विविधैः शीलैर्नियोज्याः सततं बुधैः।
नीतिज्ञाः शीलसम्पन्ना भवन्ति कुलपूजिताः।

दरिद्रता धीरतया विराजते,
कुवस्त्रता शुभ्रतया विराजते।
कदन्नता चोष्णतया विराजते,
कुरूपता शीलतया विराजते।

उदाहरणानुसारं लिखत—

शब्दः	**विभक्तिः**	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
निर्धन	तृतीया	निर्धनेन	निर्धनाभ्याम्	निर्धनैः
जन	....	....	....	....
धनिक	....	....	....	....
शाखा	तृतीया	शाखया	शाखाभ्याम्	शाखाभिः
लता	....	....	....	....
रमा	....	....	....	....

4. कोष्ठकात् उचितं पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत–

i. पुत्रः .... सह गच्छति। (जनकस्य, जनकेन)

ii. सः जनः .... अन्धः तथापि पराश्रितः न अस्ति। (नेत्रयोः, नेत्राभ्याम्)

iii. .... हीनः पशुभिः समानः। (विद्यायाः, विद्यया)

© NCERT not to be republished

iv. .... किं प्रयोजनम्। (धनेन,धनात्)

v. सः .... बधिरः अस्ति। (कर्णाभ्याम्, कर्णेन)

5. तृतीया-बहुवचनशब्दानां रचनां कुरुत—

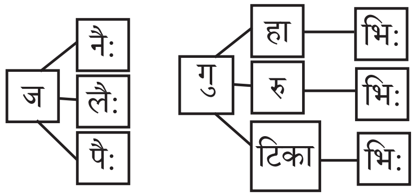

....

....

6. करणकारकं तृतीयाविभक्तिं च प्रयुज्य प्रदत्तम् उदाहरणम् अनुसृत्य पञ्च वाक्यानि लिखत।

उदाहरणम्— 1. गौतमी **कलमेन** लिखति।

2. काशिका यानेन गच्छति।

1. ....

2. ....

3. ....

4. ....

5. ....

© NCERT not to be republished

सम्प्रदानकारकम् (चतुर्थी-विभक्तिः)

1. अधोलिखितानि वाक्यानि पठत —

बालः <u>**पठनाय**</u> गच्छति।

जनः <u>**कार्यालयाय**</u> गच्छति।

वृद्धः <u>**भ्रमणाय**</u> गच्छति।

वृद्धा <u>**पूजनाय**</u> गच्छति।

चिकित्सिका <u>**उपचाराय**</u> गच्छति।

कन्या <u>**प्रार्थनायै**</u> गच्छति।

© NCERT not to be republished

- उपरि यानि रेखाङ्कितपदानि सन्ति तानि सम्प्रदानकारके सन्ति। सम्प्रदानकारके चतुर्थी-विभक्ति: प्रयुज्यते।

यथा — स: पठनाय गच्छति।

1. अधोलिखितानि वाक्यानि पठत —

पिता **बालकाय** क्रुध्यति।

मह्यं रोटिका न रोचते।

इन्द्राय नम:।

अग्नये स्वाहा।

सर्वेभ्य: स्वस्ति।

उपरि यानि उदाहरणानि सन्ति तानि उपपदविभक्ते: सन्ति।

- क्रुध् - द्रुह् - ईर्ष्य् - असूय् आदि धातुकारणात् चतुर्थी प्रयुज्यते।
- रुच् कारणात् येभ्य: रोचते तस्मिन् चतुर्थी विभक्ति: प्रयुज्यते।
- नम: स्वस्ति-स्वाहा-स्वधा-अलं-वषट् कारणात् चतुर्थी - विभक्ति: प्रयुज्यते।

© NCERT not to be republished

अभ्यासः

1. कोष्ठकप्रदत्तपदैः सह उचितविभक्तिं प्रयुज्य रिक्तस्थानानि पूरयत—

i. अद्य अधिकांशजनाः शनिवासरे .... बहिः गच्छन्ति। (मनोरजंन)

ii. ते रात्रौ बहिः .... गच्छन्ति। (भोजन)

iii. .... ते चिरकालात् पंक्तौ तिष्ठन्ति। (आहार)

iv. ....सर्वे प्रशंसनीयाः। (सत्कार्य)

v. स्व .... किं किं कुरुते मानवः (प्रसन्नता)

2. अधोलिखितशब्दान् उदाहरणानुसारं लिखत—

श्रमिकः → श्रमिकाय | श्रमिकाभ्याम् | श्रमिकेभ्यः

जनः → .... | .... | ....

लता → लतायै | लताभ्याम् | लताभ्यः

शाखा → .... | .... | ....

पत्रम् → पत्राय | पत्राभ्याम् | पत्रेभ्यः

फलम् → .... | .... | ....

कृषकः → .... | .... | ....

रमा → .... | .... | ....

पुष्पम् → .... | .... | ....

© NCERT not to be republished

3. चतुर्थी-विभक्तियुक्तपदानि स्थूलरेखया चिह्नितानि कुरुत पृथक्तया लिखत च—

i. विद्या विवादाय धनं मदाय ....

ii. शक्ति: परेषां परपीडनाय। ....

iii. खलस्य साधोर्विपरीतमेतत् ....

iv. ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय ॥ ....

4. कोष्ठकात् उचितं पदं चित्वा लिखत—

i. बाला: .... क्रीडाक्षेत्रं गच्छन्ति। (खेलनाय, खेलनस्य)

ii. सूद: .... पाकशालां गच्छति। (भोजनपाचनाय, भोजनपाचने)

iii. जना: .... किं किं न कुर्वन्ति। (उदरपूरणाय, उदरपूरणे)

iv. कृषक: .... सर्वत्र प्रसिद्ध: अस्ति। (परिश्रमे, परिश्रमाय)

v. कुक्कुर: .... इतस्तत: भ्रमति। (भोजनं, भोजनाय)

5. घटात् चतुर्थी - विभक्तियुक्तपदानि चित्वा उचितकोष्ठके लिखत—

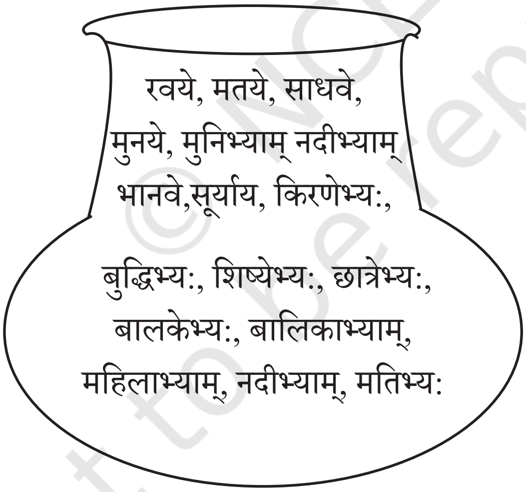

एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
....	....	....
....	....	....
....	....	....

© NCERT not to be republished

अपादानकारकम् (पंचमी-विभक्ति:)

1. अधोलिखितानि वाक्यानि पठत—

अश्वारोही **अश्वात्** पतति।

लताया: पुष्पाणि पतन्ति।

वृक्षात् पत्राणि पतन्ति।

उपरि यानि रेखाङ्किततानि पदानि सन्ति तानि 'अपादानकारके' सन्ति। अपादानकारके 'पंचमीविभक्ति:' प्रयुज्यते

गंगा **हिमालयात्** निस्सरति।

बाल: **अध्यापकात्** पठति।

© NCERT not to be republished

बालः **अध्ययनात्** प्रमाद्यति।

बाला **विडालात्** बिभेति।

बालकः **गृहात्** बहिःआगच्छति।

- उपरि यानि रेखाङ्कितानि पदानि सन्ति तानि पंचमी - उपपदविभक्तेः उदाहरणानि सन्ति।

अभ्यासः

1. कोष्ठके प्रदत्तशब्दैः सह उचितविभक्तिं प्रयुज्य रिक्तस्थानानि पूरयत।

i. .... अङ्कुरः प्रभवति। (बीज)

ii. .... विद्युत् उद्भवति। (जल)

iii. .... छात्राः पठन्ति। (शिक्षक)

iv. .... नद्यः प्रभवन्ति। (पर्वत)

v. .... मा प्रमदः। (स्वाध्याय)

2. पंचमीविभक्तियुक्तपदम् उदाहरणानुसारं चिह्नितं कुरुत-

यथा- काष्ठात् अग्निः जायते मथ्यमानात्।

i. कीटः अपि सुमनः सङ्गात् आरोहति सतां शिरः।

ii. धैर्यात् कदाचित् स्थितिम् आप्नुयात् सः।

iii. विद्या ददाति विनयं विनयाद् याति पात्रताम्।
पात्रत्वाद् धनमाप्नोति धनाद् धर्म: तत: सुखम्।

iv. सत्यात् अपि हितं वदेत्।

v. दोषक्षयोऽग्निवृद्धिश्च व्यायामादुपजायते।

3. उदाहरणानुसारं लिखत —

	शब्द:	**विभक्ति:**	**एकवचनम्**	**द्विवचनम्**	**बहुवचनम्**
यथा—	सैनिक:	पञ्चमी	सैनिकात्	सैनिकाभ्याम्	सैनिकेभ्य:
	रक्षक:	....	....	....	....
	मनुष्य:	....	....	....	....
	महिला	पञ्चमी	महिलाया:	महिलाभ्याम्	महिलाभ्य:
	देवी	....	....	....	....
	कन्या	....	....	....	....
	मित्रम्	पञ्चमी	मित्रात्	मित्राभ्याम्	मित्रेभ्य:
	पात्रम्	....	....	....	....
	गात्रम्	....	....	....	....

4. यथोचितं योजयत-

पिपीलिका	नरात्	....	....
देव	वृद्धाया:	....	....
सैनिक	मधुमक्षिकाया:	....	....
मधुमक्षिका	सैनिकात्	....	....
वृद्धा	देवात्	....	....
नर	पिपीलिकाया:	....	....

© NCERT not to be republished

सम्बन्धे (षष्ठीविभक्ति:)

1. अधोलिखितानि वाक्यानि पठत—

पश्यत। तत्र <u>**वानरस्य**</u> क्रीडा भवति।

सुन्दरं <u>**मयूरस्य**</u> नृत्यम्

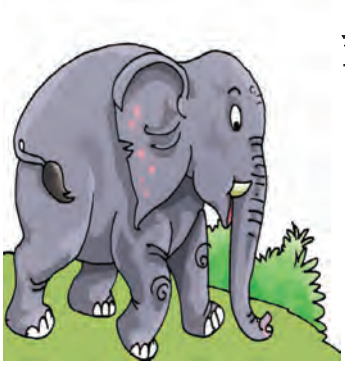

<u>**गजस्य**</u> गति: सुन्दरी।

<u>**कोकिलस्य**</u> गीतं सुन्दरम्।

<u>**कपोतानां**</u> सङ्घटनं प्रसिद्धम्।

<u>**मृगस्य**</u> स्वभाव: मुग्ध:।

<u>**मधुमक्षिकाया:**</u> स्वभाव: मधुसञ्चय:

© NCERT not to be republished

- उपरि यानि रेखाङ्कितानि पदानि सन्ति तानि सर्वाणि षष्ठीविभक्तेः सन्ति।

2. अधोलिखितानि वाक्यानि पठत —

अन्नस्य हेतवे सः तत्र गच्छति।

वृक्षस्य उपरि खगानां निवासः अस्ति।

- उपरि यानि रेखाङ्कितानि पदानि सन्ति तानि उपपदविभक्तेः सन्ति।

हेतुः, उपरि आदि शब्दैः सह षष्ठी-विभक्तिः प्रयुज्यते।

अभ्यासः

1. कोष्ठकात् उचितं पदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूरयत —

i. बालः.................................अङ्के उपविशति। (पितुः,पित्रा)

ii. अद्य चिकित्सालयेषु.................................सङ्ख्या प्रतिदिनं वर्धते। (रुग्णैः,रुग्णानाम्)

iii. वृक्षाः.................................आधारभूताः सन्ति। (पर्यावरणस्य, पर्यावरणेन)

iv. अद्यत्वे.................................जीवनं कष्टमयं जायते। (नगरात्, नगरस्य)

v. ....रक्षणाय वृक्षाणाम् आरोपणम् आवश्यकम्। (जीवनम्, जीवनस्य)

2. षष्ठीविभक्तियुक्तपदानि चित्वा लिखत —

i. महाजनस्य संसर्गः

कस्य नोन्नतिकारकः।

ii.

अभिवादनशीलस्य

नित्यं वृद्धोपसेविनः।

चत्वारि तस्य वर्धन्ते

आयुर्विद्या यशो बलम्।।

© NCERT not to be republished

iii. मानो हि महतां धनम्।

....

iv. गच्छन् पिपीलको याति
योजनानां शतान्यपि।

v. नरस्याभरणं रूपं रूपस्याभरणं गुण:।
गुणस्याभरणं ज्ञानं ज्ञानस्याभरणं क्षमा।।

3. **उदाहरणानुसारं लिखत —**

	नर	
नरस्य	नरयो:	नराणाम्

	क्षमा	
....	....	....

	वेद	
....	....	....

	नदी	
....	....	....

	तरु	
....	....	....

	विद्या	
....	....	....

© NCERT not to be republished

4. षष्ठीविभक्तियुक्तपदानां रचनां कुरुत-

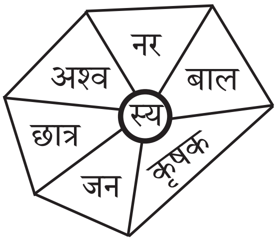

....

....

या:- लता, प्रज्ञा, सभा, रमा, क्षमा, विद्या

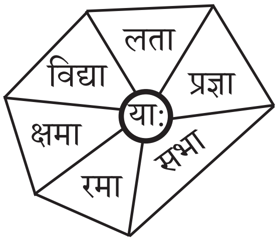

....

....

5. प्रदत्तम् उदाहरणम् अनुसृत्य षष्ठीविभक्तिम् उपयुज्य पञ्च वाक्यानि लिखत।

उदाहरणम् — 1. अहं **विद्याया: महत्त्वं** जानामि।

2. **कृषकस्य क्षेत्रं हरितम्** अस्ति।

1. ....
2. ....
3. ....
4. ....
5. ....

© NCERT not to be republished

अधिकरणकारकम् (सप्तमी–विभक्ति:)

1. अधोलिखितानि वाक्यानि पठत —

आकाशे चन्द्र: उदयति।

नदीषु अवकरं मा क्षिप।

गृहे कोऽपि नास्ति।

माता **कन्यायां** स्निह्यति।

- उपरि यानि रेखाङ्कितानि पदानि तानि अधिकरणकारके सन्ति।
- अधिकरणकारके सप्तमी-विभक्ति: प्रयुज्यते। यथा वृक्षेषु खगा: वसन्ति।

1. अधोलिखितानि वाक्यानि पठत —

अमित: **बालकानां/बालेषु** श्रेष्ठ: अस्ति।
बाल: **अम्बायां** स्निह्यति।
अद्य बाला: **मित्रेषु** विश्वसन्ति।

- उपरि यानि रेखाङ्कतानि पदानि सन्ति तानि सप्तमी-विभक्तौ सन्ति।
- स्निह्, वि+श्वस्, श्रेष्ठ एतेषां योगे सप्तमीविभक्ते: प्रयोग: भवति।

© NCERT not to be republished

अभ्यासः

1. कोष्ठकात् उचितं पदं चित्वा लिखत —

i. अद्य तु .... अपि वृक्षा: न सन्ति। (पर्वतीयस्थलम्, पर्वतीयस्थले)

ii. चाणक्यो ब्रवीति .... अपि विश्वास: न कर्तव्य:। (मित्राय/मित्रे)

iii. कृष्ण: .... स्निह्यति (गोषु/गवम्)

iv. अद्य बाला: चलदूरभाषस्य .... रता: भवन्ति। (प्रयोगे, प्रयोगस्य)

v. .... रक्षाया: विषये जागरूका: भवेयु:। (पर्यावरणस्य,पर्यावरणे)

2. सप्तमीविभक्तियुक्तपदानि चित्वा लिखत —

i. उत्सवे व्यसने चैव
दुर्भिक्षे शत्रुविग्रहे।
राजद्वारे श्मशाने च,
यस्तिष्ठति स बान्धव:॥

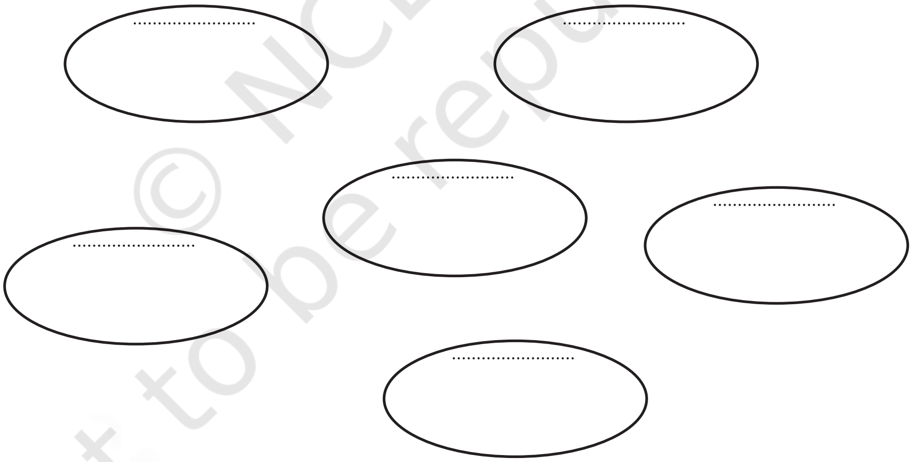

© NCERT
not to be republished

ii. परोक्षे कार्यहन्तारम्,
प्रत्यक्षे प्रियवादिनम्।
वर्जयेत् तादृशं मित्रम्,
विषकुम्भं पयोमुखम्।।

……………………… ………………………

iii. न कूपखननं युक्तं
प्रदीप्ते वह्निना गृहे।

……………………… ………………………

iv. सत्यमेवेश्वरो लोके
सत्ये धर्मः समाश्रितः।

……………………… ………………………

3. उदाहरणमनुसृत्य अधोलिखितान् कोष्ठकान् यथायोग्यपदैः पूरयत —

यथा जन	जने	जनयोः	जनेषु
विद्वस्	………………	………………	………………
आत्मन्	………………	………………	………………

© NCERT not to be republished

राजन्	....	....	....
क्षमा	....	....	....
नदी	....	....	....

4. अधिकरणकारकं सप्तमीविभक्तिं च उपयुज्य प्रदत्तम् उदाहरणम् अनुसृत्य पञ्च वाक्यानि लिखत।

उदाहरणम् — 1. **जले** मत्स्या: सन्तरन्ति।

2. **लतायां** पुष्पाणि सन्ति

1. ....
2. ....
3. ....
4. ....
5. ....

© NCERT not to be republished

सम्बोधनम्

1. अधोलिखितानि वाक्यानि पठत-

<u>हे मेघ,</u> वर्षां कुरु।

<u>हे इन्द्रदेव,</u> वर्षय अधुना।

हे <u>मेघ,</u> प्रसन्नोऽस्मि।

- एतानि रेखाङ्कितपदानि सम्बोधने सन्ति।
- सम्बोधने प्रथमा विभक्ति: प्रयुज्यते।
- सम्बोधने केवलं प्रथमाया: एकवचने परिवर्तनं भवति।
- सम्बोधने एकवचने विसर्गस्य लोप: भवति।
- सम्बोधने द्विवचनस्य बहुवचनस्य च रूपाणि प्रथमाविभक्तिवत् प्रचलन्ति।
- सामान्यतया कुत्रचित् सर्वेषाम् पदानाम् अन्ते ‘,’ इति चिह्नस्य प्रयोग: भवति।

© NCERT not to be republished